

BOHUMÍR POPELÁŘ

Z počátků prvního českého ústavu
pro obtížně vychovatelnou mládež

V historii české pedagogiky se dosud uváděl vznik prvního výchovného zařízení pro mládež mravně narušenou nebo lépe řečeno zanedbanou k roku 1883, kdy byla péčí prof. Šanera a Vojty Náprstka zřízena vychovatelná v Libni za vedení Leopolda Peka.¹ Skutečnost je však jiná. Již třetinu století před tímto datem vznikla totiž v Brně „Ochranovna zanedbané mládeže“, jejíž počátky jsou neobyčejně zajímavé nejen pro moravské školské poměry, ale pro celý úsek dějin české speciální pedagogiky.

Brněnská Ochranovna je také jedním z typických průvodních jevů přístřeňování třídních rozdílů v době předbřeznové. Všimáme-li si v té době vývoje sociálních poměrů na Moravě, nenalzáme výraznějších dokumentů organizovaného odporu proti vykořisťování — nezpracovaná a neobjasněná dosud otázka prvního rozbíjení strojů v Brně roku 1819 zůstává, jak se aspoň zdá, projevem ojedinělým a vývojově izolovaným. Marně se pídíme na př. po ohlasu řeči francouzského hvězdáře Franccise Dominiqua Araga, který roku 1840 mluví v pařížském parlamentě proti vyděračům dělnictva, a také obraz života pracujícího lidu, zejména továrního dělnictva, v předních moravských průmyslových střediscích, rekonstruovaný v poslední době zkoumáním vývoje moravského dělnického hnutí, zůstává stále poměrně nesoustavný a zlomkovitý.

K prvním známým dělnickým bouřím většího rozsahu dochází v „rakouském

¹ L. Peka, *Obrazy z pedagogické cesty*, 1885.

Manchestru“, jak bylo všeobecně přezdíváno Brnu, roku 1843.² Dělnické nepokoje očekával už počátkem toho roku brněnský starosta Jan Ritschl, který upozorňoval předsedu zemského gubernia na stupňující se nezaměstnanost a bídu dělnictva.³ Oněch Ritschlem hlášených 2605 nezaměstnaných osob, úředně zachycených k roku 1843, je ovšem jen zlomkem celkového počtu, neboť těch, kteří žili mimo hranice města, bylo mnohem více. Do statistiky se nedostalo 600 tkalců, 150 cívkařů, 1500 prádláků, kteří opustili měřičky kamenitých polí Českomoravské a Dražanské vysočiny, zpřetrhali hladová pouta, vízíci je k vesnické domovině, aby se po několika letech brněnské konjunktury octli v ještě bezvýhodnějším postavení bezmocného městského proletariátu.⁴

Situace dětí této městské chudiny byla ještě truchlivější — jak smutné domovy měly, jen tušíme, jaká škola je vychovávala, dobře víme. K tomu stačí vzít do ruky jen Kádnerovy Dějiny pedagogiky.⁵ V Brně byla ovšem situace obecné školy ještě smutnější než jinde, jak dobře prokazují úvahy Antonína Konstantina Vitáka nebo první moravský pedagogický časopis „Pěstoun“, jež redigoval.⁶ Všimněme si zde jen výmluvného článku „starého učitele Vlastimila,“⁷ kde se připomíná měsíční učitelský příjem o 4, nejvýš 12 zlatých, který nutno almužnicky zvyšovat celoroční kostelnickou službou, jež měla jisté intelektuální dekorum jen ve varhanictví, obecním písárením a celou řadou jiných ponižujících prací, jako bylo ohledačství mrtvol, prodej tabáku, obchody dřívím a senem, jednatelství nákupu příze i výroby plátna pro faktory, vybírání desátků, šumáření a podobně.

Za podobné situace je už snažší vybavit si představu o možnostech výchovy a vzdělání dětí osiřelých a opuštěných. Na jednom z posledních zasedání moravského stavovského sněmu na jaře 1847 vystupují dokonce i příslušníci feudální aristokracie a poukazují na neudržitelnost poměrů. Po reformách sociálních tu volají tehdy zejména hr. Belcredi a hr. Bedřich Sylva Tarouca, známý mecénáš Josefa Mánesa,⁸ z nichž druhý přistoupil dokonce od slov k činům, neboť u něho akce za vybudování ochranné zpustlé mládeže začíná. Ačkoli Doležal ve svém nástinu dějin péče o mravně vadnou mládež u nás⁹ zmiňuje se jako o zakladateli

² Hlášení řed. sekr. Frapoty — SAB, Polic. řed. 326/43 Präs, 1.306/43 Präs.; o střetnutích z 31. V. 1843, nebo č. 6427/43 o dalších bouřích z 9. VI. 1843, event. návrhy o nouzovém zaměstnání ženatých dělníků — Gubernium 32778/44.

³ SAB, Gub. Präs. 60/43.

⁴ Srv. K. Fojtík, Příspěvek k poznání způsobů života dělnictva v Brně, Český lid 1953.

⁵ O. Kádner, Dějiny pedagogiky III, 1933 a *týž*, Vývoj a dnešní soustava školství III, 1931.

⁶ Patero úvah o brněnském školství, Brno 1861.

⁷ Roz.: Jana Vlastimila Steyskala, r. I, 20—23.

⁸ Bedřich Sylva Tarouca, nar. 1816 v Čechách pod Kosířem, zemřel 1881 v Brně.

⁹ J. Doležal, Padesát let práce na záchranu mládeže, Praha 1935, 11.

této ochranovny o dr. Kalinovi, nepodařilo se najít důkazů pro jeho tvrzení. Policejní rada A. J. Kalina ocitá se toliko v seznamu prvních 500 přispívatelů, když posílá podporu z Olomouce, později z Prahy. Není ovšem vyloučeno, že akci Taroucovu do jisté míry inspiroval nebo mu aspoň poskytl informace, vytěžené ze své úřední praxe, jež však jinak i v jeho době řešila otázku zanedbané mládeže zcela běžně represí — tak v Brně ještě v prosinci 1841 otevírají na Nové ulici robotárnu z prostředků erárních, vzniká „Weisenhaus“ atd.

Ovšem oficiálním tvůrcem Ochrany se stala zvláštní komise při „Moravskoslezském ochranném spolku,“¹⁰ jehož počátek leží v brněnském „Männerverein“, působícím již od napoleonských válek. Tarouca se stal členem přípravného a pak i provozního kuratoria Ochrany. Jeho čestným předsedou byl sám guvernér hr. Lažanský, ředitelem Vojtěch Vidmann, c. k. komoří, představitel úřednické šlechty, jako údové kuratoria se uplatňovali členové typické moravské buržoasie — velkoobchodníci Gastl, Mandeles, Deyks, Winterholler a další. Ale ani komise neučinila víc, než že zajistila úřední souhlas k podniku a příslušnou finanční dotaci. Základní kapitál umožnil koupit dosti rozsáhlých deskových pozemků waldorfských na brněnském předměstí Horní Cejl a stavbu přízemní budovy ústavní.¹¹ Jinak vlastní dílo lidskosti, jež tu mělo být prováděno, bylo zcela ponecháno Taroucovi, jenž vybíral i první vychovatele, kteří přicházeli nikoli náhodou z okruhu brněnských vlastenců-osmačtyřicátníků.

Naše dosavadní vědomosti začínají v tom směru dopisem, který poslal známému moravskému radikálově a sběrateli pohádek Matěji Mikšíčkovi 2. února 1847 Jan Steyskal z Dačic.¹² Tento vlastenecký učitel žil tehdy nepříliš šťasten v jednom z nejzapadlejších a nejzaostalejších koutů Moravy, kde se nechápala ani jeho pokroková práce pedagogická, tím méně jeho působení osvětové a národně uvědomovací. V uvedeném listě odpovídá zřejmě Steyskal na Mikšíčkův dotaz, zda by nebyl ochoten ujmout se školy v připravované Ochrany a vůbec výchovné práce s dětmi vyžadujícími zvláštní péče. Říká, že by tak učinil rád a dává nám nahlédnout do celkové situace při tvoření ústavu.

Pátráme-li po původu pověření k tomuto poslání Mikšíčkovi, máme jen tři možnosti, s nimiž třeba počítat. Je to jednak Mikšíčkova spolupráce s Františkem Dieblem,¹³ redaktorem tou dobou již zaniklého „Moravsko-Slezského časopisu pro lid“, jež Mikšíček anonymně spoluredigoval. Patrně přes Diebla získal si Mikšíček i přístup k jednání o záměrech Moravskoslezského ochranného spolku s Ochranytel-

¹⁰ *Christian d'Elvert*, *Geschichte der Heil- und Humanitätsanstalten*, Brno 1858; *týž*, *Geschichte der Studium-, Schul- und Erziehungsanstalten*, Brno 1857.

¹¹ Pozemková kniha Brno Cah 307, 316.

¹² SAB, G 55.

¹³ Tehdy profesorem polního hospodářství na brněnském filosofickém ústavě: nar. 1770 v Častolovicích, zemř. 1859 v Předklášteří.

nou. Jiná cesta se nabízí přes F. M. Klácela, jehož byl Mikšíček žákem a učitelem a který musel mít jistě k podniku takového druhu zvlášť blízko. Není vyloučeno ani, že tu byl zainteresován i Jan Ohéral, redaktor žijící v hojném styku s brněnskými činiteli.

Z připomenutého listu Steyskalova je zřejmé, že se tu počítalo se dvěma učiteli a vidíme také, že vedle Steyskala vyzván k žádosti o učitelské místo i jistý učitel z Prostějovska, patrně Vincenc Rozhon,¹⁴ jmenovaný i v Havlíčkových Pražských novinách¹⁵ jako národní učitel a šířitel české četby. Rozhon se později nalézá jako „vzorný učitel“ v Brně na škole na Nové ulici, jak se dovídáme z Moravských novin.¹⁶ Prvním učitelem byl však podle dvacetistránkové zprávy Ochranného spolku z r. 1853 blíže zatím nezjistitelný Jan Vácha, který působil současně jako učitel v nedávno zřízené brněnské robotárně. Protože se mu naskytlo místo vychovatele v dětském ošetřovacím ústavě, vystřídal jej 24. srpna 1852 Jan Homola, dosud učitel v Ivančicích. Tušíme, kdo jej sem povolal. Od r. 1850 byl tu již správcem v hodnosti spirituála invančický rodák Beneš Method Kulda, jehož se jako persekuovaného pro účast na revoluční činnosti r. 1848 ujal spolužák Sylva Tarouca a když nebylo možno získat pro něho úhradu u kuratoria spolku, upsal na ni z vlastních prostředků 400 zl. ročně zvláštní nadace (17. VIII. 1850).

Homola však ještě koncem roku 1852 náhle zemřel. Kulda se na čas ujal vedení vyučování sám, i funkce „hausfátra“, jak se tu říkalo. Pomáhali mu při tom jako hospodyně vdova po Homolovi a učitelský pomocník František Bakeš, ale byla to svízelná práce. Kulda získal na čas jistého krejčího, aby tu určité hodiny působil jako dozorce a vedl chlapce k základům svého řemesla.

Roku 1853 byl pak opět asi z Ivančicka získán za učitele Karel Netolička,¹⁷ jemuž byl přidělen za pomocníka Václav Novotný,¹⁸ po letech význačný učitelský předák v Českých Budějovicích. Ale Netolička tu vydržel jen dva roky, do r. 1855, a Novotný, který jej vystřídal jako „pantáta“, působil zde až do r. 1858.

O vlastní výchovné práci se dovídáme málo. Velkou starost působilo zřejmě vlastní hospodářství Ochrannovny. Tak z „Jahresberichtu“, vydaného roku 1856¹⁹ víme, že tu učitel s dětmi sklídl 40 měřic pšenice, 25 měřic kukuřice a 127 centů brambor. Mluví se o 30 funtech švestkového povidla, 40 mázech sádla z vlastního krmníku atd. Bylo tu chováno i drobné domácí zvířectvo. Za ústavem se rozkládala vlastní vzorně vedená zelinářská zahrada a poblíž, na tehdy úplně volné

¹⁴ SAB G 55, list ze 7. května 1858.

¹⁵ Z 23. VIII., č. 65.

¹⁶ Z 19. II. 1861.

¹⁷ K. Netolička (1825—1889).

¹⁸ V. Novotný, nar. 1828 ve Stupčicích u Tábora, zemř. 1895 v Českých Budějovicích.

¹⁹ Jahresbericht, des Mährisch-schlesischen Schutzvereines — byl vydáván nepravidelně 1853—1889, od r. 1880 německo-česky.

pláni Černých polí, role, kde bylo seto obilí chlebové i krmné a sázeny brambory a řepa. Výnosy těchto sadeb zlepšovaly existenci chovanců a byly jistě i slušnější hospodářskou základnou pro správce a učitele. Jinak finanční podpora přicházela z každoročních příspěvků členů společnosti, z nahodilých darů, prodeje vlastních výrobků a cenných papírů, získaných z odkazů. Tak r. 1860 činil roční příjem 5900 zl. 39 kr., výdej 5785 zl. 64,5 kr., 1861 příjem 5177 zl. 57,5 kr., výdej 5038 zl. 92,5 kr. Z výdajů jsou zajímavé náklady na výživu, které dosahovaly r. 1860 částky 1836 zl. 10 kr., roku následujícího 1558 zl. 23 kr. Na oblečení byla určena položka 461 zl. 9,5 kr. a 306 zl. 36 kr. v těchto letech. Plat učiteli, jeho manželce za vyváření, služce, pacholkovi a spirituálovi dosahoval 793 zl. 50 kr. ročně, r. 1861 se zvýšil na 1056 zl. 38 kr.

Zvláštním příznivcem ústavu se stal dlouholetý předseda ochranného spolku Vojtěch sv. p. Vidmann, který věnoval i prostředky na zřízení filiálky ústavu na svém statku v Plavči, otevřené 18. listopadu 1852. Tam bylo průměrně deset chovanců, v Brně něco přes dvacet.

Stručné charakteristiky chovanců ve výročních zprávách, zejména v prvních dvou desetiletích ústavu, jsou zajímavé a skýtají dost podkladů ke studiu speciálně pedagogických názorů tehdejších pracovníků v ochranově. Zvláště významné období v tom směru spadá do let působení Václava Novotného a jeho nástupce Jana Vlastimila Steyskala,²⁰ který tu na své strastiplné cestě životní našel poslední zastavení v l. 1858—1863. Díky těmto dvěma učitelům a jejich představenému Kuldovi — který však počátkem roku 1859 odešel z Brna a byl vystřídán pozdějším známým moravským poslancem Ignatem Wurmem²¹ — pokládáme jistě oprávněně brněnskou ochranovnu zanedbané mládeže za jedno z předních, ne-li bůbec prvních ohnisek novodobé české pedagogiky na Moravě. Kulda tu působil vskutku jako postava vůdčí, vycházející z myšlenek svého učitele Klácela, jak ukazuje Trapl²² a Michálek.²³ Při nedostatku zkušeností ve vychovatelském oboru tak náročném a při problematické ceně nehojné cizí literatury třeba zdůraznit, že se zde vytvořil svérázný způsob výchovy, jež můžeme dnešní terminologií označit jako vědomě orientovaný k *tělesné a pracovní výchově* a současně k *výchově estetické*.

Steyskalovy i Novotného zprávy o „vojenských“ cvičeních a hrách dostatečně vystihují metody tělovýchovy se záměry pěstění kázně. Co nás však zvláště upoutává, je činnost vychovatelů ve směru výchovy citové — hudbou a zpěvem. V té

²⁰ O J. V. Steyskalovi (1816—1868) srv. moji studii ve Sborníku VPŠ, Brno 1958.

²¹ I. Wurm, nar. 1825 v Kloboukách u Brna, zemř. 1911 v Olomouci.

²² Srv. M. Trapl, Klácel, v knize Němcová, Tyl, Klácel, Praha 1955.

²³ A. Michálek, Účast moravského kněžstva na počestění školství v letech 1848—1850, zvl. otisk z Vychovatelských listů 1936.

souvislosti patří přední místo knížce B. M. Kuldy „Písně a básně pro školy národní“, věnované výslovně chovancům „Ochranovny“, stejně jako některým věcem z „Horlivého budíčka“, vydávaného od r. 1855. Ať posuzují literární historikové cenu této sbírky sebeskeptičtěji, ať ji řadí, pokud v ní nejde o písně znárodnělé, mezi celou veršovou produkci, kterou tehdy vydávala družina Sušilova a kterou ohodnotil ne nepříležitostně M. Hýsek,²⁴ přece jen musíme na ní ocenit jednak Kuldovu snahu prospět svým chovancům, jednak skutečnost, že mezi autory zhudebnění Kuldových veršů nebyl vedle P. Chmelíčka²⁵ a učitele V. Novotného nikdo menší než sám Křížkovský. Také Steyskal vynakládal velké úsilí, aby své svěřence hudbou co nejvíce podchytil a obohatil a otiskoval takto získané pedagogické poznatky v pověstném Vítkově „Pěstounu“.²⁶ Jsou to skutečně *začátky theoretické práce pedagogické na Moravě* a první záměrné moravské tvorby literární pro mládež.

Toto dílo lidskosti odehrávalo se v domě na návrší Černých polí, v místech nároží dnešní ulice Slavíkovy a Kunešovy. Bylo to prostorné přízemní stavení, rozdělené chodbou ve dvě stejné části. Vlevo byla umístěna společná ložnice chlapců, za ní byt ředitele a spirituála v jedné osobě. Vpravo byla velká místnost, jež sloužila za třídu a pracovnu, za ní byt učitele, jehož kuchyně byla i kuchyní celoustavní.

Po odchodu Steyskalově, vynuceném německými šovinisty v kuratoriu ochranovny r. 1863, a záhy potom i po vystřídání I. Wurma kaplanem Antonínem Skotákem, nastává doba úpadku ústavu. Ten pokračoval za učitelování Jana Zbořila a vrcholil za Filipa Pavlíka, kdy tu byl u něj návštěvou L. Pek. Nedá se však ani tehdy říci, že se tu neudělalo mnoho dobré práce. Zábranou byly především finanční potíže, které skončily až převzetím péče o zanedbanou mládež zemí moravsko-slezskou a přestěhováním chovanců do novostavby vychovatelný v Králově Poli r. 1890.

Dnes, kdy tak často hledáme pokrokové tradice našich kulturních dějin, jsou události kolem začátků sociálního a pedagogického úsilí zvláště pro naše učitelstvo povzbudivým poznáním. Z hlediska krajového je pak pozoruhodné, že mezi prvními zainteresovanými činiteli a také prakticky do díla lidskosti zasahujícími osobnostmi moravského života byl Matěj Mikšíček z Dačicka. I první nejúspěšnější pracovník, v tomto oboru činný i literárně, Jan Steyskal, měl k Vysočině nezadatelné vztahy svým učitelováním nejdříve v Lukově, pak v Dačicích, jimž věnoval

²⁴ M. Hýsek, *Literární Morava v letech 1849 až 1885*, Ostrava 1911, 80.

²⁵ Josef Chmelíček, nar. 1821 v Náměšti n. Osl., zemř. 1891 v Brně, autor cestopisů do Palestiny, do románských zemí a skladatel nevýrazných hudebních děl.

²⁶ Pěstoun začal vycházet r. 1862 u litomyšlského nakladatele B. Němcové Augusty. Steyskal do něj píše do r. 1865.

svá nejlepší léta.²⁷ Ano, víme, že zde si Steyskal vypracoval i vlastní výchovný systém na podkladě Pestalozziově, Campiho, zde se seznámil i se zásadami didaktickými, vyslovenými v Komenského České didaktice,²⁸ a do Dačic vedlo prokazatelně spojení s rodící se pražskou pedagogikou novodobou, zejména s Amerlingem.²⁹ Zde tedy byly položeny základy k tomu, co oprávněně hodnotíme jako začátek praxe i theorie našich speciálních škol.

²⁷ Žil v Dačicích v letech 1838–1855. K Dačicím se hlásí potom i jeho syn, žurnalista Fr. Steyskal-Lažanský (srv. jeho dopis z 9. VIII. 1884 v SAB).

²⁸ Nalezena J. E. Purkyněm a vydána 1849 W. W. Tomkem.

²⁹ Srv. „Veřejné psaní“, vydané Steyskalem ve Vídni r. 1848.